

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین

نمونه موردی: مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز

شهریور روستایی*

فاطمه زادولی**

شاهرخ زادولی خواجه***

تاریخ دریافت: ۹۳/۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۳/۹/۳

چکیده

سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران همانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه، نمودی از روند رو به رشد نابرابری‌های فضایی و افزایش فقر در شهرهاست. از این شیوه سکونت، در شهر تبریز می‌توان به بخش‌هایی از شمال شهر اشاره نمود که با مکانیسم خاص خود، به سرعت در حال گسترش‌اند. از این‌رو هدف این مقاله سنجش فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز و مقایسه آن با شهر تبریز می‌باشد. تحلیل حاضر از نظر نوع توصیفی - تحلیلی و از نظر ماهیت کاربردی می‌باشد که با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد غالب بر تحقیق از نوع کمی است. جامعه آماری حاشیه‌نشینان شمال شهر تبریز در سال ۱۳۹۰ می‌باشد و داده‌های این پژوهش از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران (بلوک‌های آماری) استخراج شده است. برای

* استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

s.rostaei@gmail.com

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز.

f.zadvali@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز. sh.zadvali@yahoo.com

۲ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

تجزیه و تحلیل این داده‌ها و نشان دادن پراکنش فقر اجتماعی در محدوده مورد مطالعه از نرم‌افزار Arc/GIS استفاده گردیده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که محدوده مورد مطالعه در سال ۱۳۹۰ دارای ۲۱۱۶ بلوک می‌باشد که از این تعداد ۱۸۱ بلوک معادل ۸/۵۶ درصد در وضعیت مطلوب، ۴۶۵ بلوک معادل ۲۱/۹۸ درصد در وضعیت نسبتاً مطلوب، ۵۰۴ بلوک معادل ۲۳/۸۱ درصد در وضعیت متوسط، ۵۶۳ بلوک معادل ۲۶/۶۱ درصد در وضعیت نسبتاً نامطلوب و ۴۰۳ بلوک معادل ۱۹/۰۴ درصد نیز در وضعیت نامطلوب قرار دارند. همچنین کیفیت این شاخص‌های اجتماعی در بلوک‌های نزدیک به متن شهر مطلوب‌تر از بلوک‌های حاشیه‌ای می‌باشد یعنی پراکنش فقر اجتماعی به حاشیه شهر گرایش دارد.

واژه‌های کلیدی: تحلیل فضایی، فقر شهری، مناطق حاشیه‌نشین، تبریز.

مقدمه

شهرهای قرن بیست و یکم بدون تردید با چالش‌های بزرگی مواجه خواهند بود که یکی از مهم‌ترین آن‌ها تمرکز فقر^۱ در آن‌هاست. هرچند فقر روستایی عمیق‌تر از فقر شهری است و شهرها از توانایی بالایی در سکونت و برخورداری و دسترسی مردم به فرصت‌های زندگی بهتر برخوردارند، اما فقر شهری، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، با سرعت بیشتر و حجم بالاتری در حال گسترش است (UNFPA, ۲۰۰۷: ۱۵). در حال حاضر سهم بخش شهری از کل فقرا در حال افزایش است (Ravallion, ۲۰۰۱: ۱). گزارش بانک جهانی حاکی از آن است که تعداد فقرای جهان کم‌شمار شده است. تعداد افراد فقیر (که با درآمد کمتر از یک دلار در روز زندگی می‌کنند) در دهه گذشته به‌سختی کاهش یافته است و حدوداً نزدیک ۱,۲ میلیون یا بیشتر از یک در هر ۵ نفر ساکن جهان است. بنابراین فقر در خیلی از کشورهای فقیر مستحکم‌تر می‌شود (Spoor, ۲۰۰۵: ۳۶). کاهش فقر، یکی

^۱. POVERTY

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۳

از اهداف توسعه است. در برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور با تأکیدی که بر بسط و تحقیق عدالت اجتماعی^۱ گردیده، کاهش فقر اهمیت مضاعف یافته است. از جمله این که در ماده ۹۵ قانون برنامه چهارم توسعه، تکالیف متعددی برای کاهش فقر و نابرابری^۲ بر عهده دولت گذاشته شده است (ارضروم چیل، ۱۳۸۴). تحقق اهداف توسعه بدون شناخت و ارزیابی علمی از وضعیت فقر و عوامل مؤثر بر آن مانند اثر متغیرهای اقتصادی بر فقر و جستجوی راهکارهای مناسب امکان‌پذیر و ممکن نخواهد بود. مبحث فقر بیش‌تر از آن جهت اهمیت دارد که حیات اجتماعی را به خطر می‌اندازد و کرامت انسانی را تهدید می‌کند (دفتر اقتصاد کلان، ۱۳۷۹). در واپسین دهه‌های قرن بیستم فرآیندهای گوناگونی موجب شکل‌گیری پدیده‌ای به نام "شهری شدن فقر" یا "فقر شهری"^۳ شده است که یکی از بازتاب‌های کالبدی آن در ساخت یابی سکونتگاه‌های غیررسمی^۴ یا به عبارتی دیگر "حاشیه‌نشینی"^۵ تبلور یافته است (جوهری پور، ۱۳۸۳: ۴۴). حاشیه‌نشینی، نوعی سکونت در فضای شهری است که در تمامی ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و حقوقی با سایر انواع سکونت موجود در شهر تفاوت‌های اساسی را نشان می‌دهد (Goit, ۱۱۶: ۱۹۹۴). محلات فرسوده داخل شهری، سکونتگاه‌های غیررسمی و غیرقانونی نمونه‌های از این شیوه سکونت‌اند که نشانگر عدم وجود قوانین و مقررات شفاف در نظام برنامه‌ریزی و نابسامانی شرایط اقتصادی شهرها است (Khalifa, ۲۰۱۱: ۴۰). ناپایداری حاصله از ناکارآمدی ساختار و عناصر سیستم‌های مناطق شهری در کشورهای جهان سوم، ویژگی‌های اساسی را در این سکونتگاه‌ها ایجاد کرده است (Nahiduzzaman, ۲۰۰۶: ۴). مهم‌ترین این ویژگی‌ها شامل ویژگی‌های کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و قانونی می‌باشد (Asia Social Issues program, ۲۰۰۱). با توجه به مطالب فوق بررسی این نوع از سکونتگاه‌ها از منظر امکانات و کمبودها و پژوهش در مورد نابرابری‌های موجود در شهرها

^۱. Social inequality

^۲. Inequality

^۳. Urban poverty

^۴. Informal settlement

^۵. Marginal settlement

۴ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

(متن و حاشیه) ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. از این رو هدف این تحقیق ارزیابی فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز و مقایسه آن با متن شهری و همچنین ارائه راهکارهایی برای بهبود آن است. شهر تبریز با دارا بودن حدود ۴۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین، تعداد ۷۰ هزار واحد مسکونی را به این بخش از شهروندان ناخوانده خود اختصاص داده است. در مقام مقایسه با جمعیت کل شهر حدود ۳۰٪ شهروندان را شامل می‌شوند. این مناطق هم‌اکنون با مسائل متعدد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی مواجه است. با توجه به ضرورت و اهداف تحقیق، در واقع این مطالعه در پی پاسخگویی به سؤال‌های زیر می‌باشد:

- پراکنش فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز از چه الگویی تبعیت می‌کند (لکه‌ای یا پراکنده)؟
- چه تفاوت‌هایی بین فضاهاى دوگانه شهری (متن و حاشیه) از نظر فقر اجتماعی در کلان‌شهر تبریز وجود دارد؟

پیشینه تحقیق

در ایران، پدیده فقر شهری کمتر به صورت یک مسئله نگریسته شده است. و در کشورمان فقر، بیشتر در حوزه‌های اقتصادی و بهداشتی مطرح شده است تا در عرصه جغرافیایی یا در حوزه‌های شهری. البته در برخی از این تحقیقات می‌توان مطالبی را درباره فقر شهری به دست آورد، از طرفی مسئله حاشیه‌نشینی یکی از موضوعات مورد علاقه جغرافیدانان ایرانی بوده است. از دهه ۵۰ و به‌ویژه دهه ۶۰ آثاری را در این باب می‌توان یافت، از جمله کتاب مهاجرت و شهرنشینی در ایران از محمد علیزاده و کاظم کازرونی (۱۳۶۴)، مهاجرت و حاشیه‌نشینی در شهر زابل از عبدالله اکبری (۱۳۶۶)، مطالعه حاشیه‌نشینی در همدان و کرمانشاه (احسن ۱۳۵۲)، اهواز (نیرومند و کازرونی)، بندرعباس (نیرومند و احسن ۱۳۵۱)،

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۵

کرمان (زاهد زاهدانی ۱۳۵۳)، اسلام‌آباد (ازکیا ۱۳۵۸)، بوشهر (موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی ۱۳۵۱)، تبریز (شکویای ۱۳۵۴، حسین زاده دلیر، ۱۳۶۱). پایان‌نامه‌هایی نیز در این زمینه نوشته شده است. از جمله حبیب حلاجی، در سال ۱۳۸۱، پایان‌نامه خود را به‌عنوان برنامه‌ریزی اسکان مهاجران کم‌درآمد نمونه موردی صفرآباد زنجان نوشته است. حاتمی نژاد نیز پایان‌نامه‌ای در گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی در رابطه با عدالت اجتماعی شهر مشهد انجام داده است. نفیسه مرصولی، نیز پایان‌نامه دکتری خود را بارانمایی دکتر شکوئی با عنوان تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران (مطالعه شهرداری تهران) نوشته است که در آن به موضوع شناخت فقر می‌پردازد. علی طارمی در سال ۱۳۸۷ پایان‌نامه خود را تحت عنوان سنجش فقر شهری در محله اسلام‌آباد زنجان با استفاده از GIS انجام داده است. همچنین علی‌رضا زنگنه در سال ۱۳۸۹ پایان‌نامه خود را تحت عنوان شناخت الگوی گسترش فقر شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) برای شهر کرمانشاه طی دوره‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ انجام داده است.

مبانی نظری

تعریف حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی

حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌دانند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن بوده ولی جذب اقتصاد شهری^۱ نشده‌اند. جاذبه شهرنشینی و رفاه شهری، این افراد را از زادگاه خویش به سوی قطب‌های صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثر آن‌ها مهاجرین روستایی هستند که به‌منظور گذران بهتر زندگی راهی شهرها گشته‌اند. مارشال کلینارد^۲ می‌گوید: حاشیه‌نشینی مسئله و عارضه‌ای شهری و منشأ عمده بزهکاری‌ها^۳

۱. Urban Economics

۲. Marshal Klinard

۳. Delinquency

۶ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

می‌باشد. هرچند حاشیه‌نشینی دارای انواع گوناگون است اما یک الگوی مشخص جهانی دارد. افرادی که در مناطق حاشیه‌نشین زندگی می‌کنند از ساختار قدرت و سیاست عمومی جامعه جدایی یافته‌اند. در حقیقت حاشیه‌نشینی از لغت "Slumer" گرفته شده است. حاشیه‌نشینان به لحاظ اجتماعی دارای موقعیتی متزلزل بوده و در طبقه پایینی از اجتماع قرار دارند. فقیرند و در کوچه و پس‌کوچه‌ها و محلات کم‌درآمد زندگی می‌کنند (اصغری زمانی، ۱۳۷۹: ۳۳). در واقع مفهوم اسکان غیررسمی بعضاً با اصطلاحات گوناگون دیگری مانند سکونتگاه‌های خودرو^۱، برنامه‌ریزی نشده^۲، غیرقانونی^۳، نابسامان^۴ و حاشیه‌نشینی توصیف می‌شود. این مفهوم به فرآیندی اشاره دارد که اشکالی از تأمین مسکن گروه‌های کم‌درآمد را به صورت غیررسمی و غیرقانونی در برمی‌گیرد. در ایران نیز در دهه‌های اخیر به موازات رشد شهرنشینی، این سکونتگاه‌ها درون یا مجاورت شهرها، به سرعت ایجاد شده و رشد یافته‌اند. ریشه اسکان غیررسمی در ایران را به سال‌های ۱۳۴۰ نسبت می‌دهند، در این سال‌ها برای نخستین بار با آثار و کارهایی مواجه می‌شویم که مسئله جمعیت و جوامع حاشیه‌نشین در آن‌ها مورد بحث واقع می‌شود. مسئله حاشیه‌نشینی به عنوان معضل اجتماعی و اقتصادی در مقابل برنامه‌های دولت، رخساره نموده است (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۴: ۸۲). لازم به ذکر است که واژه‌هایی مثل زاغه و آلونک و ... که معادل اسکان غیررسمی آورده شده است، جزئی از اسکان غیررسمی هستند و سکونتگاه‌های غیررسمی بر اساس نوع مسکن را با این نام‌ها می‌آورند. به‌طور معمول زندگی در زاغه‌های پرازدحام، فقدان زیرساخت، کیفیت ابنیه پایین، دسترسی محدود به خدمات، تصرف زمین‌های غیرقانونی از ویژگی‌های شهرهای فقیر است (Baker, ۲۰۰۹). از دیگر مشخصه‌های فقیران درآمد کم، کمبود بهداشت و بی‌سوادی، دسترسی به امکانات بهداشتی پایین است که از مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ریشه گرفته است (Moser et al., ۱۹۹۶: ۹).

۱. spontaneous settlement

۲. Unplanned settlement

۳. UNLAWFUL settlement

۴. Irregular settlement

تعریف فقر و دلایل ایجاد آن

فقر محرومیت از قابلیت‌های اساسی، حقوق بشر، آزادی انتخاب و فرصت‌های برابر است (Odekon, ۲۰۱۰:۲). همچنین فقر مفهومی است که درک آن به‌طور انتزاعی خیلی دشوار نیست اما بیان آن به شکلی مناسب و عملی تقریباً غیرممکن است از این‌رو رشته‌های گوناگون در مطالعات خود از فقر تعبیرهای گوناگونی داشته‌اند. مروری بر منابع و مطالعات انجام شده در زمینه فقر حاکی از آن است که تعاریف و مفاهیم متعددی از فقر از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... وجود دارد که دستیابی به مفهومی واحد از فقر را با مشکل مواجه می‌سازد. سازمان ملل متحد مفهوم فقر را از چهار منظر رویکرد پولی، رویکرد توانمندی، رویکرد محرومیت اجتماعی^۱ و رویکرد مشارکتی مورد توجه و بررسی قرار داده است. متداول‌ترین تعریف فقر تعریف اقتصادی آن است. از مهم‌ترین دلایل ایجاد فقر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- درآمد: در ارتباط با درآمد ذکر دو نکته ضروری می‌باشد: الف) پایین بودن درآمد که عوامل بسیاری همچون ویژگی‌های فردی، خانوادگی، منطقه‌ای و محلی، نحوه اشتغال، قوانین مالکیت، ساختار اجتماعی و ... سبب ایجاد آن می‌گردد. ب) نابرابری توزیع درآمد که شاید مهم‌ترین علت فقر در کشورهای در حال توسعه باشد، یعنی در این کشورها کمبود درآمد به آن شدت که مطرح است وجود ندارد، بلکه قسمت اعظم درآمد در دست قشر محدودی از جامعه قرار دارد که این امر منجر به گسترش فقر عده کثیری از جمعیت این کشورها شده است.

۲- آموزش: سطوح پایین آموزشی با بیکاری و به‌تدریج با خطر زندگی فقر آمیز ارتباط دارد. خانواده‌هایی که خود در سطوح پایین آموزشی بوده‌اند اغلب نمی‌توانند شرایط آموزشی بهتری برای فرزندانشان فراهم نمایند و در نهایت

^۱. Social exclusion

۸ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

موقعیت‌های شغلی بهتر از آن‌ها گرفته می‌شود و موجبات انتقال فقر به نسل‌های بعدی را فراهم می‌سازد.

۳- مسکن: تنها معدودی از خانواده‌های با درآمد پایین صاحب مسکن هستند. مسکن به‌نوبه خود بر پیدا کردن کار، تعلیم و تربیت تأثیر می‌گذارد. و در اغلب شهرها و مناطقی که دارای فرصت‌های شغلی بیشتری هستند، قیمت مسکن و اجاره‌بهای منازل بسیار بالا می‌باشد. از سوی دیگر مسکن فقرا تأثیراتی منفی بر سلامتی و رفاه زیستی افراد برجای می‌گذارد.

۴- سلامتی: افرادی که در فقر بسر می‌برند بیماری‌های جسمی و روانی بسیاری را تحمل می‌کنند. فقر و شرایط استرس‌آور زندگی در ناداری و تنگدستی به‌نوبه خود بر ایجاد رفتارهایی که منجر به تهدید سلامتی می‌گردد؛ مثل کشیدن سیگار و رژیم غذایی نامناسب تأثیر می‌گذارد. بعلاوه افراد ناتوان و فقیر به دلیل اینکه اغلب اوقات قادر به پرداخت هزینه‌های مراقبت شخصی نیستند باید هزینه بالاتری برای خدمات پزشکی، رفت‌وآمد و سایر خدمات درمانی پرداخت کنند.

۵- خدمات: دسترسی به خدمات برای تمامی افراد جامعه به‌گونه‌ای که برای فقرا نیز شرایط دسترسی فراهم باشد یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های مقابله با فقر محسوب می‌گردد چراکه در صورت عدم دسترسی به خدمات، شرایط فقر بحرانی‌تر می‌گردد (ACOSS, ۲۰۱۰: ۵-۹).

با شروع انقلاب صنعتی، فقر یک مسئله فردی و مربوط به امرارمعاش و ناشی از ناکامی‌های فرد تلقی می‌شد نه موقعیتی از پیش تعیین‌شده. اما امروزه فقر به‌عنوان یک آسیب اجتماعی مورد قبول همگان است که باید از طریق عمل اجتماعی درمان شود و همین امر تلاش سازمان‌های گوناگون محلی، ملی و بین‌المللی را به دنبال داشته است (عظیمی آرانی، ۱۳۸۰: ۴۵).

مفهوم فقر و شهروندی

۹ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

مفهوم فقر و رابطه آن با شهروندی در نوشتارهای مربوط به شناخت خواستگاه‌های شهروندی به‌طور وسیع مورد بررسی قرار گرفته است. همه صاحب‌نظران بر لزوم وجود برابری برای تحقق شهروندی در تاریخ اتفاق نظر دارند (شیانی، ۱۳۸۴: ۴۷). توماس اچ. مارشال^۱ مراحل تحول شهروندی طی ۲۵۰ سال را حرکتی به‌سوی برابری اجتماعی دانسته است. وی اعتقاد دارد شهروندی به سه بخش - مدنی، سیاسی و اجتماعی - تقسیم شده در حقیقت، مارشال از تنش میان ارزش‌های مساوات طلبانه شهروندی و نابرابری اقتصادی آگاه بوده و از حقوق اجتماعی که بر پایه منابع عمومی استوار شده، برای خنثی کردن جنبه‌های منفی نابرابری دفاع می‌کند (۳۲: ۱۹۸۱, marshal). از نظر داروندورف^۲ در تاریخ مدرن هیچ ایده اجتماعی‌ای پویاتر از شهروندی وجود ندارد، چراکه برای قرن‌ها موتور حرکت گروه‌های اجتماعی بوده است. امروزه، نمی‌توان تصویر پویایی از شهروندی در جامعه مدرن یافت، چون ایده شهروندی به تمام مفاهیم مهم مدرنیته پیوند خورده و نقش شهروندی را به‌عنوان مجموعه حقوق برابر اولیه یا اساسی مشارکتی برای اعضای کامل اجتماع تعریف می‌کند (۲۹۲: ۱۹۷۴, dahrendorf).

فقر شهری و انحرافات اجتماعی

فقرا همواره در معرض انواع آسیب‌های اجتماعی هستند. اسکار لوئیس^۳ در مفهوم "فرهنگ فقر"^۴، برخی از کج روی‌ها مانند: انگلوار، فقدان خصوصی بودن، شیوع زیاد الکلیسم، استفاده مکرر از خشونت برای فیصله دادن به دعواها، خشونت جسمانی در تربیت کودکان، کتک زدن زنان، آشنایی زودرس به زندگی جنسی، ازدواج‌های غیررسمی و ناپایدار، رواج نسبتاً زیاد مادران و فرزندان طردشده، زمینه‌سازی قومی در مورد آمریت، جهت‌گیری شدید

۱. Tomas h. Marshal

۲. dahrendorf

۳. Oscar lewis

۴. Culture of Poverty

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۱۰

نسبت به حال با توانایی کم برای تعویق خوش گذرانی و عدم برنامه‌ریزی برای آینده، احساس تقدیرگرایی بر اساس واقعیت‌های ناگوار زندگی، اعتقاد به برتری مذکر و سلطه مردانه و ... را از نمودهای رفتارهای کج روانه و ضد هنجاری فقرا برمی‌شمرد. همچنین فقر با بسیاری از بیماری‌ها امراض جسمی و سوء تغذیه ارتباط مستقیم دارد (شکوئی، ۱۳۸۹: ۱۰۷-۹۷).

نظریه‌ها و رویکردهای تبیین فقر شهری

تحلیل مارکسیسم کلاسیک از فقر

مارکسیسم کلاسیک یا مارکسیسم ساختاری عموماً به تفکر مارکسیستی با تأکید به زیربنای اقتصادی اطلاق می‌شود. مارکسیسم نوع روسی مانند تفکرات لنین، تروتسکی، پلخانف نیز جزئی از این مارکسیسم می‌باشد. در مارکسیسم کلاسیک فقر جهانی بیشتر تحلیل شده است. در این نحله فکری علاوه بر تفکرات مارکس و انگلس، نکات جدیدی درباره تحلیل مکانیسم ایجاد نابرابری مخصوصاً در عرصه جهانی یافت می‌شود (طارمی، ۱۳۸۷: ۵۸). این رویکرد فقرا را پدیده‌ای عارضی و موقتی تلقی می‌کند که با نشست فواید و منافع رشد به پایین از بین خواهد رفت (قاسمیان، ۱۳۸۴: ۳۳۶-۳۳۷).

فقر و نگاه آنارشیست اجتماعی

پیتر و کروپوتکین و الیزه رکله، از جغرافی‌دانان و پیشگامان معروف در تاریخ آنارشیسم اجتماعی می‌باشند. این دو دانشمند، علایق مشترکی داشتند و هر دو نیز، زندگی خود را در راه آرمانشان فدا کردند. برای این دو جغرافی‌دان، آنارشیسم نوع جدیدی از زندگی اجتماعی بود که بر مبنای تعاون و همیاری میان مردم تشکیل می‌شد. در متن این زندگی اجتماعی، آزادی، برابری، روابط سالم انسانی و سازمان‌های سیاسی مردمی قرار داشت. هرچند که مارکسیست‌ها و جناح‌های راست سیاسی، مفهوم آنارشیسم را به‌عنوان

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۱۱

هرج و مرج طلبی مطرح می‌کنند. اما این مفهوم از نظر کروپوتکین و رکه، تأکید بر امر تعاون و کمک متقابل انسانی بود و درست در زمانی مطرح می‌شد که داروینیسم اجتماعی، در روابط انسانی به عامل رقابت اعتبار علمی و اخلاقی می‌داد. آنارشیسم اجتماعی بر این باور است که اگر در جوامع انسانی، عامل رقابت حذف گردد؛ ستیزه‌جویی، مال‌اندوزی و زیاده‌طلبی نیز از طبیعت انسانی کنار می‌رود. چنین قضاوتی، تحقیق در طبیعت انسانی را از علوم طبیعی به قلمرو انسانی در شرایط نظام اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جستجو می‌شود (شکوئی، ۱۳۸۲: ۲۳۹).

دیدگاه اکولوژی شهری در مورد فقر

در این دیدگاه نواحی فقیر شهری نظیر گتوها، به پستی ژن ساکنان آن نواحی نسبت داده می‌شود. نظریه‌پردازان این گروه معتقدند که حتی اگر گروه‌های مهاجر قومی و نژادی دیگری نیز در این محله‌ها ساکن شوند، بازهم این نواحی فقیر باقی خواهند ماند. بنابراین مشکل این محله‌های فقیرنشین به نواحی خاص آن‌ها برمی‌گردد نه به افرادی که در این نواحی ساکن‌اند (افروغ، ۱۳۷۷: ۹۶). این مکتب داروینیسم اجتماعی را در مورد شهرها با سکوت به کار گرفته و شکل‌گیری خاص شهرها را در آزادی امپریالیسم به یک نظام طبیعی عمومی نسبت داده است (شکوئی، ۱۳۸۹: ۱۳۱). جهت درمان مسائل این قبیل زاغه‌نشینان، لازم است که اساس و منشأ همه ناراحتی‌های اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی آن‌ها از ریشه خشکانده شود به موازات توسعه اقتصادی جامعه، حل مسائل این گروه در الویت قرار بگیرد (شکوئی، ۱۳۷۲: ۷۸).

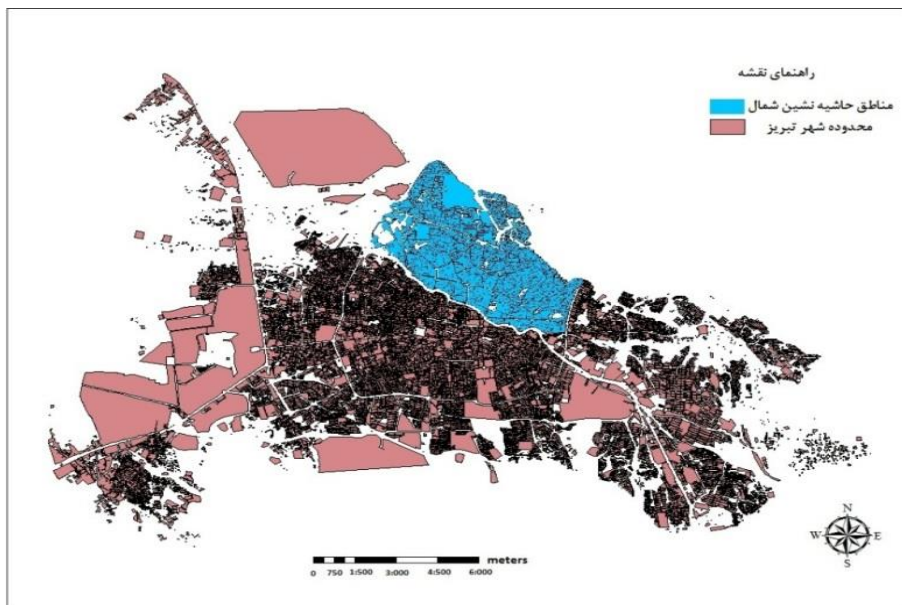
روش تحقیق

تحلیل حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی و از نظر ماهیت کاربردی است که با توجه به مؤلفه‌های موردبررسی، از رویکرد کمی در این پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری

حاشیه‌نشینان شمال شهر تبریز در سال ۱۳۹۰ می‌باشد که اطلاعات مورد نیاز از طریق مرکز آمار ایران و بر اساس بلوک‌های آماری سرشماری سال ۱۳۹۰ استخراج گردیده است. برای تجزیه و تحلیل این داده‌ها و نشان دادن پراکنش فقر اجتماعی در محدوده مورد مطالعه از نرم‌افزار Arc/GIS استفاده شده است. در این تحقیق برای تحلیل فضایی فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز ۷ شاخص انتخاب گردیده که عبارت‌اند از: متوسط بعد خانوار، میزان اشتغال، سطح سواد، نرخ مشارکت اقتصادی زنان، نرخ بیکاری، میزان فعالیت عمومی و سطح فرهنگ شهرنشینی.

محدوده مورد مطالعه

تبریز یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی است. این شهر بزرگ‌ترین شهر منطقه شمال غرب کشور و قطب اداری، ارتباطی، بازرگانی، سیاسی، صنعتی، فرهنگی و نظامی این منطقه است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران، شهر تبریز با جمعیتی بالغ بر ۱۴۹۴۹۹۸ نفر در سال ۱۳۹۰، پنجمین شهر پرجمعیت ایران پس از شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و کرج محسوب می‌گردد. این شهر به دلیل جای دادن بسیاری از کارخانجات مادر و بزرگ صنعتی در خود و نیز وجود بیش از ۶۰۰ شرکت قطعه ساز در آن، یکی از بزرگ‌ترین شهرهای صنعتی کشور به شمار می‌رود و به دلیل صنعتی بودن، یکی از مهم‌ترین شهرهای مهاجرپذیر ایران محسوب می‌شود. در تبریز (در سال ۱۳۸۷)، بر اساس اعلام شهردار تبریز از کل جمعیت شهر حدود ۴۰۰ هزار نفر آن حاشیه‌نشین هستند که در بخش‌های شمال، شمال غربی، جنوب و جنوب غربی شهر اسکان یافته‌اند. بیشترین وسعت و جمعیت حاشیه‌نشین در گونه حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز قرار گرفته‌اند. حیدرآباد، داداش‌آباد، کوی بهستی، ایده لو و سیلاب از جمله محلات حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز محسوب می‌شوند.

منبع: تلخیص به وسیله نگارندگان، ۱۳۹۴

شاخص‌های مورد بررسی و یافته‌های تحقیق

ابعاد فقر شهری بیش از بعد درآمدی و پولی است و امنیت، آزادی، آموزش و بهداشت و وضعیت سکونت فقرای شهری را تهدید می‌کند. برای کاهش فقر شهری ابتدا نیاز به شناخت صحیح، سنجش دقیق و تحلیل مستند و واقع‌گرایانه آن داریم. چنین شناختی نیازمند تعریف، ابداع و به‌کارگیری نماگرها، شاخص‌ها و روش‌های سنجش مناسب است که با واقعیات موجود توسعه شهری در انطباق است. کاربرد این شاخص‌ها بایستی باهدف ارتقای اقتصادی، بهداشتی، آموزشی و بهبود شرایط سکونت و امنیت فردی و عمومی انجام گرفته و به افزایش اقتدار و توانمندی شهروندان برای تحقق توسعه‌ای راستین یاری رساند. در این پژوهش برای بررسی فقر اجتماعی و نحوه پراکنش آن در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز از ۷ شاخص اجتماعی استفاده شده است. پراکنش این شاخص‌ها بر روی سلول‌های شهری در نقشه‌های ۲ تا ۴ مشخص شده‌اند. کوچک‌ترین سلول شهری واحد

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۱۴

مسکونی می‌باشد ولی به علت موجود نبودن اطلاعات در واحد مسکونی از بلوک مسکونی به‌عنوان سلول شهری استفاده شده است. هر بلوک شهری تلفیقی از چندین واحد مسکونی محسوب می‌شود. در جدول زیر شاخص‌های مورد بررسی در مناطق حاشیه‌نشین شمال با شهر تبریز مقایسه شده است.

جدول ۱- میانگین شاخص‌های اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز در مقایسه

با تبریز در سال ۱۳۹۰

شاخص‌ها	مناطق حاشیه‌نشین شمال	شهر تبریز
میزان باسوادی	۳۲/۴۵٪	۸۷/۳۱٪
نرخ مشارکت زنان	۸/۱٪	۳۸/۴٪
بعد خانوار	۴/۸۶ نفر	۳/۹ نفر
نرخ اشتغال	۲۱٪	۳۴٪
نرخ بیکاری	۱۹/۱٪	۱۱/۶٪
نرخ فعالیت عمومی	۵۳/۶۵٪	۸۳/۲۱٪

منبع: یافته‌های پژوهش و مرکز آمار ایران

در جدول بالا مشخص است که مناطق حاشیه‌نشین شمال نسبت به شهر تبریز از نظر شاخص‌های اجتماعی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد و اختلاف فاحشی بین این شاخص‌ها در شهر تبریز و مناطق حاشیه‌نشین شمال مشاهده می‌شود. همچنین بین محلات حاشیه‌نشین نشین نیز از نظر برخورداری از این شاخص‌ها اختلاف وجود دارد. بنابراین می‌توان گفت که فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین نسبت به شهر تبریز بیشتر است و این فقر نیز در محلات گوناگون این محدوده به صورت متفاوت پراکنده شده است از این رو تفاوت‌های موجود در فضاها دوگانه شهری (متن و حاشیه) به یکی از معضلات

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۱۵

اساسی کلان‌شهر تبریز تبدیل گشته است. در زیر به‌طور مفصلی به فقر اجتماعی و نحوه پراکنش آن در مناطق حاشیه‌نشین پرداخته می‌شود.

- متوسط بعد خانوار: منظور از بعد خانوار در پژوهش‌های جمعیتی تعدادی از افراد است که به‌طور رسمی یا عرفی یا شرعی جزء یک خانوار محسوب می‌شوند (تقوی، ۱۳۷۴: ۹۳). با توجه به بررسی صورت گرفته میانگین بعد خانوار در مناطق حاشیه‌نشین شمال ۴,۸۶ نفر می‌باشد. همچنین پایین‌ترین بعد خانوار در بلوک‌های محدوده مورد مطالعه ۳,۳ نفر و بالاترین بعد خانوار نیز ۵,۹ نفر می‌باشد. شکل شماره ۲ وضعیت مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز را از نظر بعد خانوار نشان می‌دهد.

$$\text{متوسط بعد خانوار} = \frac{\text{جمعیت}}{\text{تعداد خانوار}}$$

همان‌طور که نقشه شماره ۲ نشان می‌دهد بلوک‌های نزدیک به متن شهر از نظر بعد خانوار مطلوب‌تر از مناطق حاشیه‌ای می‌باشند.

- نسبت باسواد: عبارت است از نسبت باسوادی جمعیت در هر صد نفر از افراد ۷ ساله و بالاتر. میزان سواد کسری است که صورتش تعداد باسوادان و مخرجش جمعیت ۷ ساله و بیشتر یک جامعه است که برحسب درصد محاسبه می‌شود.

$$\text{میزان سواد} = \frac{\text{تعداد باسوادان}}{\text{جمعیت ۷ ساله و بیشتر}} \times 100$$

در جمعیت‌شناسی بحث از چگونگی و توزیع سواد افراد را توزیع جمعیت برحسب سواد می‌نامند و برای مقایسه جوامع گوناگون از نظر سواد و آموزش از شاخص میزان سواد استفاده می‌کنند (تقوی، ۱۳۷۴: ۷۹). شکل شماره ۲ سطح سواد در محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد و گویای این نکته می‌باشد که نسبت باسوادی در بلوک‌های نزدیک به متن شهر بیشتر از بلوک‌های حاشیه‌ای شهر می‌باشد. همچنین در بلوک‌های بارنگ بنفش که

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۱۶

مطلوب می‌باشند نسبت باسواد بالای ۴۰ درصد می‌باشد. در بلوک‌های بارنگ سبز که بلوک‌های نامطلوب محسوب می‌شوند، دارای نسبت باسواد کمتر از ۲۵ درصد می‌باشد. همچنین میانگین باسواد در این محدوده ۳۲/۴۵ درصد می‌باشد.

- میزان فعالیت عمومی: میزان فعالیت یکی از نسبت‌های مهم دموگرافی و اقتصادی است که میزان نیروی کار جامعه را در زمان و مکان مشخص و تحولات آن را در مقاطع گوناگون زمانی معلوم می‌دارد (جوان، ۱۳۸۳: ۲۰۶). شاخص مهم در مطالعات مربوط به فعالیت «میزان فعالیت عمومی» است که از تقسیم جمعیت فعال بر کل جمعیت به دست می‌آید و معمولاً برحسب درصد بیان می‌شود (تقوی، ۱۳۷۴: ۷۰). جمعیت فعال (۱۵-۶۴)

$$\text{میزان فعالیت عمومی} = \frac{\text{جمعیت فعال (۱۵ - ۶۴)}}{\text{جمعیت کل}} \times ۱۰۰$$

شکل شماره ۲ بلوک‌های محدوده مورد مطالعه را از نظر فعالیت عمومی نشان می‌دهد. در بلوک‌های بارنگ بنفش که از نظر فعالیت عمومی مطلوب می‌باشند، میزان این شاخص بالای ۶۰ درصد می‌باشد. همچنین در بلوک‌های بارنگ سبز میزان این شاخص کمتر از ۴۰ درصد می‌باشد. میانگین این شاخص در محدوده مورد مطالعه ۵۳/۶۵ درصد می‌باشد.

- نسبت بیکاری و اشتغال: جوانی جمعیت و عرضه بیش از حد نیروی کار در ایران موجب تشکیل جامعه بیکار بزرگی شده است که تقریباً از پراکنش خاصی نیز برخوردار نیست و در تمام شهر از همه اقشار جامعه بیکار وجود دارد، معمولاً فرصت‌های شغلی برای اقشار فقیر و محروم جامعه بسیار کم و از طرفی به دلیل بالا بودن بعد خانوار، نیاز مالی و ... عرضه در این محلات بالاست. بنابراین انتظار می‌رود نرخ بیکاری در محلات فقیر (به ویژه مناطق حاشیه‌نشین) بیشتر باشد.

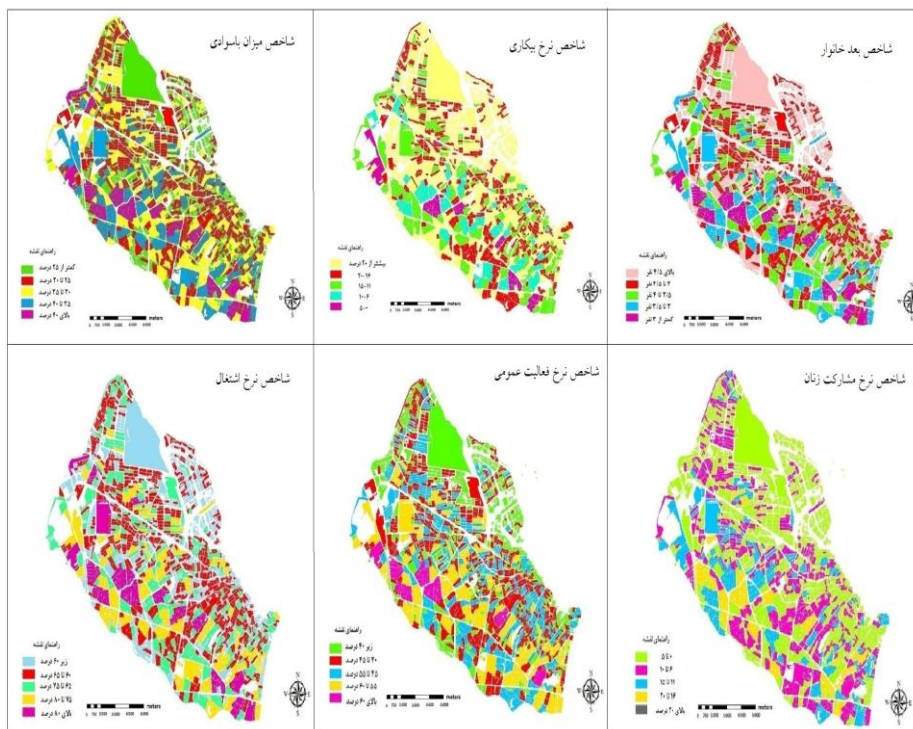
$$\text{نسبت بیکاری} = \frac{\text{جمعیت بیکار}}{\text{جمعیت فعال ده ساله و بیشتر}} \times ۱۰۰$$

نسبت اشتغال نیز از تقسیم جمعیت شاغل بر جمعیت فعال به دست می‌آید.

در بیشتر نقاط محدوده مورد مطالعه از نظر نرخ بیکاری وضعیت نامطلوب می‌باشد، همچنین بلوک‌هایی که دارای وضعیت مطلوبی از نظر این شاخص می‌باشند در نزدیکی متن شهر قرار گرفته‌اند. متوسط نرخ بیکاری در این منطقه ۱۹/۱ درصد می‌باشد که اختلاف فاحشی با شهر تبریز با میانگین ۱۱/۶ درصد دارا می‌باشد. همچنین میانگین اشتغال در این منطقه ۲۱ درصد می‌باشد در حالی که این میانگین برای شهر تبریز ۳۴ درصد است.

- مشارکت زنان در فعالیت اقتصادی: مشارکت زنان در فعالیت اقتصادی هم می‌تواند در مناطق بالا و ثروتمند نشین و هم در مناطق پایین و فقیر بالا باشد. اما بخش ثروتمند و مرفه نشین نه به دلیل نیاز مالی خانوارها بلکه به دلیل نیاز فرهنگی و اجتماعی میل به مشارکت اقتصادی دارند. در بخش فقیرنشین شهر مشارکت زنان بیشتر ناشی از نیاز مالی و درآمد بیشتر برای گذران زندگی خانوارها می‌باشد. این شاخص از تقسیم جمعیت فعال زن بر جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر به دست می‌آید. میانگین مشارکت اقتصادی زنان در مناطق حاشیه‌نشین شمال ۸/۱ درصد می‌باشد و میزان این مشارکت کمتر از ۲۰ درصد در کل این منطقه می‌باشد در مقایسه نرخ مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی در شهر تبریز ۳۸/۴ درصد می‌باشد که نشان‌دهنده اختلاف فاحش با مناطق حاشیه‌نشین است.

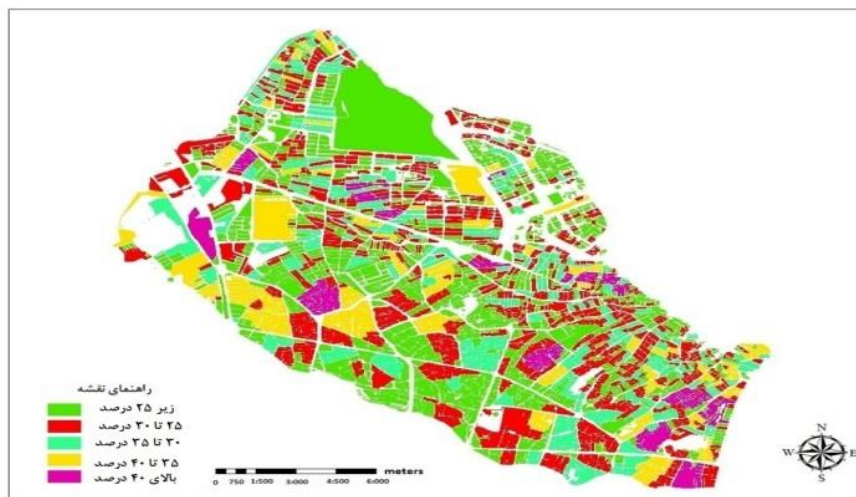
شکل ۲- نقشه شاخص‌های اجتماعی برای مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز

منبع یافته‌های تحقیق

از نظر فرهنگی نیز بیشتر خانوارهای مناطق حاشیه‌نشین به علت اینکه مهاجر می‌باشند، از لحاظ معاشرت و شهرنشینی و عدم آشنایی با فرهنگ شهرنشینی دارای فقر فرهنگی می‌باشند، شکل زیر وضعیت مهاجر بودن خانوارها را در سطح محدوده مورد مطالعه نشان می‌دهند. بلوک‌های بارنگ بنفش نشان می‌دهد که میزان افراد مهاجر در این بلوک‌ها زیاد می‌باشد و بلوک‌های بارنگ سبز نیز نشان‌دهنده افراد مهاجر کم در بلوک‌ها می‌باشد.

شکل ۳- وضعیت مهاجر بودن ساکنان در مناطق حاشیه‌نشین شمال

منبع: یافته‌های پژوهش

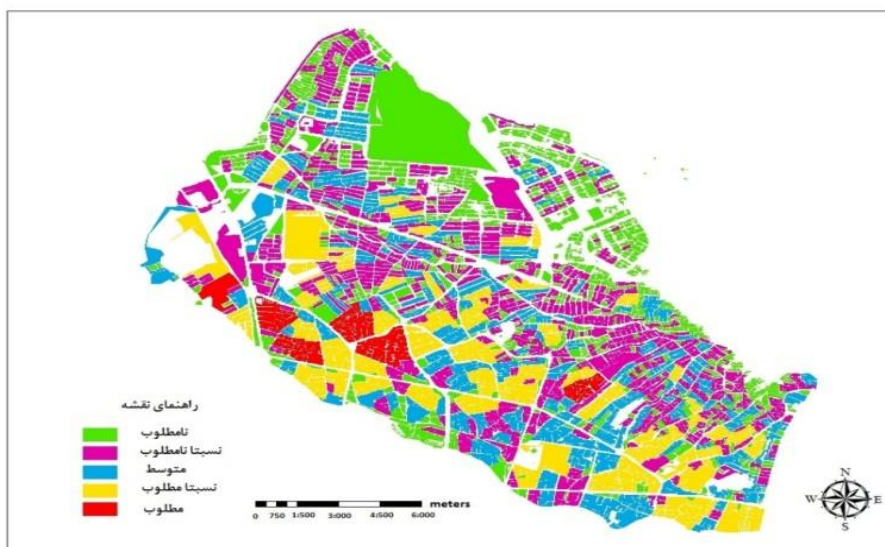
بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه تطبیقی از نواحی شهری و بررسی سیستم‌ها و زیرسیستم‌های مربوطه، مانند بررسی تطبیقی بلوک‌های شهری از منظر تحلیل فضایی فقر، می‌تواند برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران را در اتخاذ تصمیمات و اجرای برنامه‌های مناسب برای کاهش نابرابری‌ها و میل به سوی عدالت اجتماعی در جامعه، یاری رساند. نواحی شهری بسیار متنوع‌اند و تفاوت‌های قابل توجهی در مناطق گوناگون و در محلات خاص شهری (معمولاً در حاشیه‌ها) مشاهده می‌شود. نتایج گویای آن است که سرمایه‌گذاری‌های دولتی در مناطق خاص برافزایش فقر شهری در نواحی دیگر تأثیرگذار بوده است. فقر شهری همچون بسیاری از مسائل انسانی، چالشی همیشگی برای جامعه بشری است و لازم است تا در کاهش آن متناسب با شرایط زمانه کوشش نمود. بررسی‌های این تحقیق در مورد فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز نشان می‌دهد که محدوده مورد مطالعه دارای ۲۱۱۶ بلوک می‌باشد که از این تعداد ۱۸۱ بلوک معادل ۸/۵۶ درصد در وضعیت مطلوب، ۴۶۵ بلوک معادل ۲۱/۹۸

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۲۰

درصد در وضعیت نسبتاً مطلوب، ۵۰۴ بلوک معادل ۲۳/۸۱ درصد در وضعیت متوسط، ۵۶۳ بلوک معادل ۲۶/۶۱ درصد در وضعیت نسبتاً نامطلوب و ۴۰۳ بلوک معادل ۱۹/۰۴ درصد نیز در وضعیت نامطلوب قرار دارند. همچنین کیفیت این شاخص‌های اجتماعی در بلوک‌های نزدیک به متن شهر مطلوب‌تر از بلوک‌های حاشیه‌ای می‌باشد. شکل زیر تلفیق شاخص‌های اجتماعی و نشان‌دهنده فقر اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز می‌باشد.

شکل ۴- نقشه تلفیقی شاخص‌های مورد بررسی

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج بر اساس شکل بالا نشان می‌دهد که حدود ۳۰ درصد از مناطق حاشیه‌نشین شمال شهر تبریز دارای وضعیت نامطلوبی از نظر شاخص‌های اجتماعی مورد مطالعه می‌باشند. این درصد برای شهر تبریز به‌عنوان یک شهر صنعتی و بزرگ‌ترین شهر شمال غرب کشور درصد بالایی می‌باشد. همچنین پراکنش فقر اجتماعی در محدوده مورد مطالعه

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۲۱

به صورت متمرکز می باشد که می توان گفت پراکنش فقر اجتماعی در مناطق حاشیه نشین شمال شهر تبریز از الگوی لکه ای پیروی می کند. در این راستا برای رسیدن به توسعه و بهبود و عدالت در شاخص های اجتماعی این مناطق نیازمند توجه مسئولان اجرایی می باشیم. در زیر راهکارهایی برای بهبود این مناطق با توجه به نتایج این تحقیق ارائه می گردد:

- در خصوص مسئله فقر، روندهای طی شده را در بایم و راه های ممکن و پیش رو را مشخص گردانیم. تا از اتلاف وقت و هزینه و از تکرار یافته ها در این باره جلوگیری به عمل آید؛
- شناسایی و ریشه یابی مشکلاتی که باعث مهاجرت به سکونتگاه های غیررسمی می شود، و تلاش در پی از بین بردن این مشکلات؛
- فرهنگ سازی گسترده، به ویژه در بخش دولتی / عمومی برای ایجاد اراده همه جانبه و فرادستیگاهی در تحقق سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه های غیررسمی (استفاده از رویکرد مشارکتی در طرح ها).
- تشکیل شهرداری ویژه نواحی اسکان غیررسمی با اعمال سازوکار مدیریت مشارکتی در کار با اجتماعات محلی.
- نگرستن از بالا در قالب برنامه ریزی متمرکز و پیچیدن نسخه برای مردم بدون حضور مردم باید از میان برداشته شود (هماهنگی بین دستگاهی به منظور مقابله با مشکلات و نارسایی ها در این محدوده و توجه به نگرش پایین به بالا و رویکرد محله ای در حل بحران).
- برای مبارزه با معضل فقر، آگاه سازی مردم و حضور واقعی آنان در برنامه های فقرزدایی می تواند در این زمینه راهگشا باشد و لازمه این کار داشتن جامعه ای مردم سالار است.
- ایجاد اشتغال در سطح منطقه در اولویت قرار گیرد.

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۲۲

- سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و سرمایه‌های انسانی (آموزش و پرورش و خدمات بهداشتی و ...) در اولویت قرار گیرد.

منابع

- ارضروم چیل، نسرین. (۱۳۸۴)، ابعاد گوناگون فقر در ایران، *مجموعه پژوهش‌های اقتصادی*، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- اصغری زمانی، اکبر. (۱۳۷۹)، پژوهشی در روند حاشیه‌نشینی در ایران. (مطالعه موردی تبریز)، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری*، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه تبریز.
- افروغ، عماد. (۱۳۷۷)، *فضا و جامعه: فضا و نابرابری اجتماعی*، تهران انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- تقوی، نعمت‌الله. (۱۳۷۴)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، انتشارات نیا. (نیمای سابق)، چهر.
- جوان، جعفر. (۱۳۸۳)، *جغرافیای جمعیت ایران*، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- جواهری پور، مهرداد. (۱۳۸۳)، سیاست اجتماعی و فقر. (از برنامه‌های تعدیل ساختاری تا راهبردهای کاهش فقر)، *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال سوم، شماره ۱۲.
- حلاجی، حبیب. (۱۳۸۱)، برنامه‌ریزی اسکان مهاجرین کم‌درآمد نمونه موردی صفرآباد زنجان، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه شهید بهشتی.
- *دفتر اقتصاد کلان*، (۱۳۷۹)، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مجله گزارش اقتصادی، معاونت امور اقتصادی و هماهنگی، تهران.
- زنگنه، علی‌رضا. (۱۳۸۹)، شناخت الگوی گسترش فقر شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) در شهر کرمانشاه طی دوره‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵، *پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد*، دانشگاه زنجان.

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۲۳

- سعیدی رضوانی، هادی. (۱۳۸۴)، *تطور روستاهای دیروز در شهرهای امروز، گونه‌ای نوپدید از اسکان غیررسمی، نمونه موردی: قلعه آبکوه مشهد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۸۲.
- شکوی‌ای، حسین. (۱۳۸۲)، *اندیشه نو در فلسفه جغرافیا* (جلد دوم)، فلسفه محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، گیتاشناسی تهران.
- شکوی‌ای، حسین. (۱۳۷۲)، *جغرافیای اجتماعی شهرها، اکولوژی اجتماعی شهر*، انتشارات جهاد دانشگاهی تهران.
- شکوئی، حسین. (۱۳۸۹)، *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*، تهران، انتشارات سمت.
- شیانی، ملیحه. (۱۳۸۴)، *مقاله فقر، محرومیت و شهروندی در ایران، مجله رفاه اجتماعی*، شماره ۱۸.
- طارمی، علی. (۱۳۸۷)، *سنجش فقر شهری در محله اسلام‌آباد زنجان با استفاده از GIS، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد*، دانشگاه زنجان.
- عظیمی آرانی، حسین. (۱۳۸۰)، *تحلیل محتوایی از پدیده فقر، مجله اقتصادی جهاد*، سال هفدهم، شماره ۱۹۷ - ۱۹۶.
- قاسمیان، سعید. (۱۳۸۴)، *کاهش فقر در ایران، چالش‌ها و افق‌ها، فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۱۸.
- مرصولی، نفیسه. (۱۳۸۲)، *تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران، پایان‌نامه دکتری*، دانشگاه تربیت مدرس.

- ACOSS. (Australian Council of Social Service), poverty report, October (۲۰۱۰). www.ACOSS.org.au.

۲۴ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

- Asian Social Issues program. (۲۰۰۱) <http://www.asiasource.org/asip/about.CFM>.
- Baker, Judy. (۲۰۰۹). ‘*Meeting the Challenge of Urban poverty and Slums*’, The World Bank.
- Coit, K. (۱۹۹۴). *Self – Help Housing for The Poor, A Cross, Cultural Study*, Cities, No ۱۱.
- Dahrendorf, Ralf. (۱۹۷۴). “*Citizenship and Beyond: The social Dynamics of an Idea*” in B.S.
- Khalifa, Marwa. (۲۰۱۱). A Redefing slums in Egypt: Unplanned versus unsafe areas, *Journal Habitat International* ۳۵, pp.۴۰-۴۹.
- Marshall, T. H. (۱۹۸۱). “*Afterthought on Value – Problems of Welfare Capitalism, The Right in Welfare and other Essays*”, in B.S.
- Moser, Caroline. Gate, Micheat. (۱۹۹۶). “*House and Helen Cireia*”, Washington,D.c.
- Nahiduzzaman, kh. (۲۰۰۶). *Housing the Urban Poor: Planning, Business and Politics*, A Case Study of Duaripara Slum, Dhaka city, Bangladesh, Department of Geography, Faculty of Social Sciences and Technology Management, Norwegian University of Science and Technology (NTNU).

۲۵ تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ...

- Odekon, Mehmet. (۲۰۱۰). “ *Encyclopedia of World Povert*”, Thousand
oaks, New York.
- Ravallion, Martin. (۲۰۰۱). " *On The Urbanization Of Poverty*",
Development Research Group World Bank, Washington DC, USA
- Spoor, Max Institute of Social Studies The Hague, The Netherlands.
(۲۰۰۵). " *Globalisation*, Poverty and conflict.
- United Nations Population Fund "UNFPA". (۲۰۰۷). *State of world
population ۲۰۰۷ unleashing the Potential of Urban Growth
Working*, Paper.No.۵.

تحلیل فضایی پراکنش فقر اجتماعی در ... ۲۶